

1941 оной иуниин 22-то, Агуухэ Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайн эхилжэ, аргагүй ехэ тодхор болоһон байна гээшэ аабдаа. СССР гүрэн соо байһан арад зон нэгэ бүлэ болон эбтэй эетэй байжа, энэ дайнда илажа гараад, энхэ амгалан байдал асарагдаа. Энэ ехэ Илалтамнай агуухэ эмхидхэлэй шадабариин хэрэг байгаа.

Манай Зугаалай нютагаймнай 202 хун энэ ехэ дайнда хабаадаһан байна, тиигээд 102-нь хорото дайсантай тэмсэжэ, баруун, зүүн фронтодо хосоржо нютагаа бусаагүй. **Нютагамнай сэрэгшэд энэ ехэ дайнда бүхы фронтнуудта хабаадаһан.**

Жэшээлэн дурдабал, түрэл оронойнгоо ниислэл хото Москва хамгаалгада Олзобой Базаров, Гончик Санжиев, Даниил Жапов, Мефодий Метелев, Гончикжап Дармаев, Батоцырен Митупов, Пурбо Доржиев, Гончикжап Дармаев, Батоцырен Митупов, Пурбо Доржиев хабаадалсаһан байнад. Москва хоты хамгаалжа ами наһаяа алдаһан Балдандоржи Раднаев.

Сталинград хото хамгаалгада хабаадаһан Ширабжалсан Олзоев, Бранденбургские ворота хурэтэр ошоһон, Гарма Намдаков, Брянска, Сталинградска, Юго-Западна фронтада ябаһан. Сталинград хотодо - Бабу Цыренов, Доржи Цыренов, Дондок Шагжиев баатарлигаар унаһан байнад.

Ленинградска ба Волховско фронтодо ябалсажа, эгээл ехэ городуудай нэгэн Ленинград хоты хамгаалсаһан сэрэгшэд гэбэл Сультим Баторов, Жалсан Николаев, Бабу Базаров ба бусад олон болоно.

Дайнай томо тулалдаануудай нэгэн Курск ба Орёл городууды сүлөөлгэдэ эрэлхэг зоригтойгоор Даба Доржиев, Нима-Осор Жапов, Гыдыш Гыпылов, Николай Беяков, Богдан Хайдапов хабаадаһан байнад. Тэрэ ехэ дайнһаа бусаагүй Шара Ванданов, Абида Аюрзанаев, Дашидондок Хайдапов, Дондок Сыршинов.

Смоленск хото хамгаалһан Батор Жаргалов, Жалсан Зодбоев, Абида Ульзутуев. Ринчин Раднаев Кенигсберг абалсаһан. Гончик Доржиев Венгри хурэтэр ошоо гэхэ мэтэ.

Суута снайпер Номоконов Семен Данилович 5 фронто, 2 дивизи, 6 полкодо служихэн байна. Совет арадай фашис Германитай дайгаа дуурэжэ, империалис Японитой дайн эхилхэн байгаа, Эрдэни Жапов, Бая Гылыков, Батоева Цыремжит ба бусад олон зон энэ дай даралсаһан байна. Хугшэн аба Дашиев Базар-Садо Дашиевич тухай халта тодорхойгоор хоорэхэ дуран байна. Зугаалай нютагта 1907 ондо түрэхэн. 7 класс дуургэжэ Улан-Удэ хотын Паровозо-вагонно заводто школа мастеров социалистического труда гээшые дуургэхэн. Хууша монгол, ород хэлэндэ бэрхэ байгаа. 1929 онһоо улаан армиин сэрэгтэ ябаа, 1931 онһоо 1933 он болотор Краснодар хотодо переводчик монгол хэлэнэй ябаһан, монголой кавалеристы тэндэ һурадаг байгаа. 1934 онһоо 1936 он болотор Ага нютагтаа следователеэр худэлжэ байгараа Улан-Удэ хото ерэжэ заместитель начальника, секретарь партийного бюро паровозного комбината ПВЗ, секретарь по кадрам Железнодорожного райисполкома ВКП(б) г Улан-Удэ худэлжэ байтарынь, дайн эхилжэ, дайнда мордоо. Западна, Брянска, Белорусска, 1-хи Украинска фронтада Эхэ ороноо хамгаалсаһан байна. 1943 оной иуниин 12-ой ехэ Орловско добтолгодо Орден Красной Звезды шанда хуртэхэн. 1944 ондо январь нарын 3-да Новгород-Волынскын сулоолэлгэдэ **ОРДЕН «ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ» II СТЕПЕНИ** шагналта абаһан. 1945 оной январь-февраль харануудта Польша гүрэнэй Вуйцин хотын сулоолэлгэдэ **ОРДЕН «ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ» I СТЕПЕНИ** шагналтада хуртэхэн. Дайнай дуурэхэ тээшэ Берлин, Прага хотонуудай добтолгодо ябаһан. Ехэ хундоор шархатаһан байгаа. Дайнай хуулээр Улан-Удэдэ паровозо-вагонно заводой ЖКХ-гай ноен байгаа 1949 оной август нара болотор. 1949 ондо 42 наһатайдаа дайнай шархануудһаа наһа бараа.

Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнай жэлнүүд соо эсэхэ сусахаяа мэдэхгүй, үдэр һүни илгаагүй, ара талымнай ветеранууд – тэрэ сагта үндэр наһатай эрэшүүл, эхэнэрнүүд, үхибүүд хүдэлхэн байна.

Багшын болон хургаал хумуужуулэгшын жэлдэ зорюулагдажа нагаса эжы тухайгаа хоорэе, дайнай усын багша.

Зугаалайн дунда хургуули зузаан намтартай. Энэ ехэ туухэ соонь ороһон эхин хургуулиин багша Галданова Цыбжит Галдановна манай нагаса эжы. Нагаса эжымнай багшын династиин эхиндэ байна. 1916 ондо Хушэгоор гэжэ хундыдэ, Ушарбай нютагай газар дээрэ Соржын Холхооной (Галданай) гэр булэдэ түрэхэн туухэтэй. Зугаалайн хургуули дуургэжэ, Агын багшанарай техникум ороо бэлэй. Тэрэ холын 1935 онһоо эхилжэ, хушэр хундэ дайнай сагта багшалжа, 37 жэлэй хугаса соо дуратай ажалдаа, эдир залуу шабинартгаа углоо бури шамдан ошодог хэн. Багшын ажалда ами наһаяа, шудалһан эрдэм бэлигээ, дуй дуршэлоо, мэргэжэл шадабарияа угэжэ ябаһан байна. Нагаса эжымнай Зугаалайн хургуулида талаан бэлигтэй олон багшанартай худэлжэ эхилээ: Чойжилхамо Базарон, Базар Дылыков, Цыжип Цыдено, Намсарай Бадмажэбэ, Борондон Хонгилов...

Дайнай уедэ багшанарта, һурагшадта хатуу шэруун жэлнууд тудаһан гээшэ. Багшанарай сахил журам тон хатуу хэн. Дайнай болон хуулээрхи жэлнуудтэ таряанай колос суглуулхаяа хэшээлэй хуулээр класстайа багшанар гарадаг байгаа. Бултадаа аха шадалаараа фронтодо туһа хургэхые оролдодог байһан юм. Мунгэ сулгуулха, облигаци абаха, дайлалдажа ябаһан зондо посылкэ эльгээхэ, тулээ бэлдэхэ гэхэ мэтэ туһаламжа зууулхэн.

Хоол, хубсаһан муу, ном, тетрадь угы, хургуулиин хэрэгсэл хоморшые хаань, арга муроо бэдэржэ хэшээлдэ ябаад байгаа. Багшанар хуушан номой узэгүүдэй хоорондуур бэшэхые, тогооной хөөгөөр, хорон карандашаар бэхэ хэхые заадагхэн.

Дайнай уедэ багшанар ходол нэлгэдэг байһан. Эсэгэ ороноо хамгаалхаяа багшанарай дайнда ошоходонь ондоо багшанар ерэжэ нэлгэдэг байгаа. Манай нагаса эжытэй сугтаа худэлһэн багшанар Батомунко Чернино (ород хэлэнэй багша), Аюша Дамдинжапов (эхин хургуулийн багша), Ринчинима Рабдано (ород хэлэнэй багша), Базаргуро Цыбенон (англи хэлэнэй багша), Базарсадо Иванов (ород хэлэнэй багша)... холын дайнай газарта Эсэгэ ороноо эрэлхэгээр хамагаалжа дайнда хосорһон байна.

Эгээл дайнай үлэнхэ хооһон 1943 ондо Украинаһаа Сусидкина Нина Юрьевна гэжэ басаган Зугаалай багшалхаа ерээ гэжэ манай нагаса хоорэдэг бэлэй. Энэ багша бухы сагаа, талаан шадабарияа хуугэдуудтэ угэхэ гэжэ оролдоо һэн. Ород хэлэнэй, литературы хэшээлнууды аргагүй эмхитээгээр, һонирхолтойгоор унгэргэдэг байгаа. Дайн дуурэжэ Нина Юрьевна нютагаа бусаа, тиигээшьеһаа Цыбжит Галдановатай, бусад багшанартай ходол бэшэг бэшэлсэжэ, хургуулийн һонин уншажа удаан байгаа бэлэй.

1945 оной майн юһэн болобо. Тэрэ удэр манай нагаса эжын сугтаа худэлдэг нухэртээ хургуули хараха ээлжэтэ удэр байба. Тэрэ удэрэй дэбтэр соо иигэжэ бэшэгдэһэн байна:

«9 мая 1945 года, среда.

Дежурные учителя Ц.Г. Галданова, Ч.Гармаева.

Небо ясное. Ясное, как никогда, особенно западная часть Советского неба. А восточная часть (над горизонтом) покрыта облаками. Погода тихая, теплая. Слышатся голоса различных перелетных птиц и нашего будущего поколения детей-школьников. Солнце восходит, и его лучи какие-то особенные, как будто встречает всех горячими рукопожатиями.

Занятия начались как всегда. Прошел первый урок, прошел второй урок, и во время второй перемены секретарь сельского исполкома Ц. Цыренжапов сообщает нам, учителям в учительской: ПОБЕДА над гитлеровской армией, война КОНЧЕНА!

Какие были возгласы, крики, пляски...невозможно выразить словами нашу радость.

Прошел общесомонный митинг, посвященный ПОБЕДЕ. Праздновали, играли...

Слава Сталину!

Дежурный учитель Ц.Г. Галданова».

Дежурна багшанар Ц.Г.Галданова, Ч.Гармаева.

Тэнгэри сэлмэг. Хэзээдэшье бэшэ сэлмэг, илангаяа Совет тэнгэрийн баруун талань. Зуун талань (огторгойн хаяа дээгуур) уулэн. Уларил номгон, дулаан. Бусажа ерэнэн элдэб шубуудай ба хургуулин ухи хуугэдэй абьян дуулдана. Мандажа байһан наранай элшэ туяа ямар бэ даа нэгэ ондоохон, хун бухэнэй гар халууханаар адхажа абahan мэтэ.

Хэшээл болодог зангаараа эхилбэ. Нэгэдэхи хэшээл дуурэбэ, хоердохи хэшээл дуурэбэ. Хоердохи хэшээлэй һуулээр амараха уездэ һуурийн комитедэй нарин бэшэгшэ (секретарь сельского исполкома) Ц.Цыренжапов багшанарта дуулгаба: Дайн дуурээ! Гитлерэй сэрэгы илабабди!

Хэлэшэгуй баяр баясхалан эдэлбэ. Хун бухэн энеэлдэнэ, хухинэд, хатарна. Илалтада дашарамдуулан сомоной суглаан болобо.

Сталинда алдар соло!

Дежурна багша Ц.Г. Галданова.» 09.05.1945г.

Ургажа ябаһан олон ухибууды хургажа, хумуужуулжэ, тэдэнэй ухаан бодолдо һайхан урэнэ тарижа, Эхэ орондоо, арад зондоо туһатай, ажалша бэрхэ, эрхим мэргэлтэд болохо харгыень нээлсэһэн багша - манай нагаса эжымнай мун. Эрхим һайнаар худэлжэ, хун зондоо хундэтэй, аймаг соогоо мэдээжэ, гурэнэй грамотануудаар, унэтэ бэлэгүүдээр, медальнуудаар шагнагдаһан байна.

Муноо Зугаалай нютаг дээрээ байһан ундэр наһатанаа, дайнай уедэ хэдыш бага балшарнууд ябаашьеһаа хамтын ажалда хам оролсон, дайнай хатуу шэруун, хооһон жэлнууды гулмэр бээдээ үзэһэн зон байна.

Тэдэнэй тоодо:

- 1.Нимаева Бутит абгай
- 2.Доржиева Дымбыл Доржиевна
- 3.Кункурдонова Бутит Кункурдоновна
- 4.Самандаев Батомунко Доржиевич
- 5.Тогмитова Бутит абжаа
6. Димчикова Вера абгай
- 7.Магакова Хандажап Намдаковна
- 8.Балдандоржиев Владимир Базарович
- 9.Балдандоржиев Владимир Раднаевич

Илалтын 78 жэлэй ойгоор халуунаар амаршалнабди бүгэдэ зониие. Элүүр энхэ, зол жаргалтай ябыт даа.

Дашин Базарсадын Зилимэй хуугэд, ашанар, зээнэр, гушанар, омогорхонобди гансашье хугшэн аба, нагаса эжыгээрээ бэшэ, бухы Зугаалай нютагайнгаа арад зоноор, Агууехэ дайнай ветерануудаар, дайнай ара талада худэлһэн зоноор, бээ гамнангуйгоор Агууехэ Илалты дутэлуулһэндэнь, тэрэ усын илагшадай дурасхаал хододоо манай зурхэндэ үлэхэ.